
Sociolog z jiného světa

Sociolog z jiného světa

LIDOVÉ NOVINY

29. 9. 2012; Lidové noviny, strana 24; Rubrika: Orientace/portrét; Autor: JAN JANDOUREK

Po Miloslavu Petruskovi odešel v krátké době další významný český sociolog: Jiří Musil.

Jeden z našich učitelů sociologie nám říkal, že když se řekne jméno významné postavy, hned by nám mělo vypadnout z úst nějaké slovo - Karel Marx: kapitál a třídní boj, Max Weber: protestantská etika, Thorstein Veblen: teorie zahálčivé třídy, Mills: sociologická imaginace, Masaryk: otázka sociální. Když se řekne Musil, měl by student sociologie vyklopit: moderní sociologie města. Moderní město, to je fenomén, kterým se zabývala už od 20. let v sociologii proslulá chicagská škola, a Musil se v tomto duchu věnoval Praze už od konce 50. let.

Jiří Musil se narodil se v roce 1928 v Moravské Ostravě. Své rodinné kořeny popisuje ve vlastním životopise. (Aby to nebylo matoucí, je třeba připomenout, že je psán ve třetí osobě, neboť psal současně profily dalších sociologických osobností.)

„Otec, ruský legionář, který se přes Vladivostok vrátil až v roce 1920 do Ostravy, byl bankovním úředníkem. Měl současně literární ambice a zejména bohatou knihovnu. Její součástí byly i Masarykovy spisy, Rádlový Dějiny filozofie a řada dalších zajímavých knih s humanistickou orientací. Musilův otec zemřel v roce 1945 při transportu mezi nacistickými koncentračními tábory. Po válce Musil část jeho knihovny přestěhoval do Prahy a osud otce a jeho odkaz měly určité vlivy na jeho zájmy. Ty již během posledních roků studia na reálném gymnáziu směřovaly k společenským problémům doby. Jako středoškolák velmi jasně vnímal ideový konflikt, který vzplanul mezi demokraticky orientovanými směry a autoritářstvím radikálního marxismu. Marxismus a jeho praktickou aplikaci v poválečném Československu z řady důvodů odmítal. Proto se například pokusil s přáteli založit Svaz středoškoláků, nezávislý na Československém svazu mládeže, ovládaném komunisty.“ Diktatura byrokracie Na serveru lidemesta.cz můžeme najít Musilův článek, kde popisuje osudy posledního ročníku studentů sociologie, kteří začali studovat v roce 1947. Záhy po komunistickém převratu byla sociologie označena za buržoazní pavědu. Pro autorovu osobní jemnost je příznačné už to, jak text uvozuje: „Esej je napsán z pohledu těch, kdo vědomě nesouhlasili s politickými změnami, které byly spuštěny převratem v roce 1948. V tomto směru je nepochybně zaujatá. Naši kolegové, kteří přijali marxismus jako svůj světový názor, tu dobu zažívali jistě zcela jinak. Jen velmi málo z nich se však po roce 1989 - pokud žili - pokusilo o reflexi oné doby ze své vlastní perspektivy. V této souvislosti je zapotřebí uvést, že se esej záměrně vyhýbá popisování a posuzování řady našich komunistických kolegů po únoru 1948, jejich konání například při studentských prověrkách, při odstraňování jinak myslících učitelů, při politickém hlídání průběhu kurzů a seminářů nemarxistických učitelů. Všechna tato a jiná porušování mravních a právních pravidel ustálených v Evropě dějinami svobodomyšlných univerzit budou muset, podle mého soudu, dokumentovat a analyzovat mladší historikové, kteří zmíněnou dobu osobně neprožívali.“ Jeho zájmy byly široké. Na filozofické fakultě si kromě sociologie zapisoval i kurzy historiografie a zajímal se i o přírodní vědy. Motivem zájmu o sociologii byl společenský konflikt, který prožíval. Zajímaly ho metodologické problémy sociologie, a proto se věnoval dílu německého sociologa Maxe Webera. „Při obhajobě disertace se ho v roce 1952 profesor Ludvík Svoboda zeptal, proč uprostřed úspěšné socialistické revoluce několik let studoval dílo buržoazního sociologa.

Odpověď, že jde o významného sociologa, Svobodu zřejmě neuspokojila. Jiří Musil mu tehdy nemohl odpovědět, že na něj mimo jiné silně zapůsobila jasnozřivá Weberova předpověď v přednášce z roku 1918, že socialismus nebude diktaturou proletariátu, ale diktaturou byrokracie.“

K Weberovi ho přivedl filozof Jan Patočka: „Byl to Patočka, který mne navedl v roce 1950 ke studiu Maxe Webera. Dal mi jednou - v době, kdy už na filozofické fakultě nepřednášel a pracoval v knihovně T. G. Masaryka - do rukou Weberův životopis od Marianny Weberové a řekl: Měl byste se jím zabývat.“

Punkvy intelektuální kontinuity

Navštěvoval přednášky Josefa Krále o americké chicagské škole, která se věnovala sociologii města, zejména Robertu Ezru Parkovi, významnému reprezentantovi této školy. Vzpomíná na svého učitele Krále jako na odvážného člověka, který i po únoru 1948 přednášel sociologii stejně jako předtím. Pokud šlo o intelektuální stránku, dokázal studentům objasnit ještě jiné aspekty Masarykova myšlení než jiní přednášející, především šlo o vliv pozitivismu. Bylo by možné jmenovat i další vyučující, které považoval za pro sebe inspirující, třeba demografa Antonína Boháče a filozofa Jana Blahoslava Kozáka.

Mnozí pak museli odejít. Aspoň ti, kteří odcházeli do exilu, se před odchodem podělili se zůstávajícími o různé cenné publikace. „Knihy byly pro nás tehdy velmi důležitou součástí studia - myslím, že měly větší význam, než mají teď. Naše dnešní soukromé knihovny jsou proto, myslím, dokladem existence oněch skrytých podzemních toků, které spojovaly minulost s přítomností. Byly to jakési Punkvy intelektuální kontinuity, kterou si ovšem dnes mnoho lidí v oboru neuvědomuje,“ píše Musil. Říká vlastně něco podobného, jako říkával Miloslav Petrušek. Je dobré znát tradici a číst klasiky. Potom nemusíme znovu pracně objevovat něco, co už objevil někdo před námi.

Brzo přišlo období, ve kterém byly vyhozeny stovky studentů. Mnozí studenti se podíleli na vyhazování svých kolegů, aby pak o několik let později prohlédli svou posedlost vulgárním marxismem (je jisté i marxismus nevulgární, ten u nás tehdy ale nehrál roli), ovšem bez zničených kariér a navíc dostudování a známí. Byly vyhozeny desítky učitelů, aby se na krátkou dobu mohli vrátit v „krizových letech“, aby byli zase na dalších dvacet let odstranění. Přes to všechno se Musil přenesl a nechce nikoho jmenovat.

Buržoazní pavěda

K onomu poslednímu poválečnému sociologickému „vrhu“, směje-li to říci tak neuctivě, patřili kromě Musila lidé jako Ladislav Hejdaček, Bedřich Löwenstein, Jiří Horina, Ferdinand Kolegar (pak odešel do exilu, takže i když ho Musil označuje za nejtalentovanějšího studenta, nestačil tu tolik vstoupit do obecného povědomí), Bohumil Geist a další. Do skupiny patřili i studenti marxisticky orientovaní, ale jak byl obor označen za buržoazní pavědu, odešli jinam. „My jsme se jim v podstatě vyhýbali, diskuse s nimi o sociologických otázkách byla prakticky nemožná, ba někdy až nebezpečná. Názorová polarizace vedla ke komunikačnímu a sociálnímu odcizení,“ přiznává Musil.

Věnoval se oblastem, jako je sociální demografie, průzkumy venkovských obcí, sociologie bydlení a pak také sociální ekologie a sociologie měst. To mu dalo šanci pohybovat se na okraji oboru i v době, kdy byla sociologie oficiálně zavržena, a najít si práci. Pracoval jako výzkumný pracovník v pražském Ústavu hygieny. Pak mohl přejít do Výzkumného ústavu výstavby a architektury, kde založil oddělení sociologie měst a bydlení.

Musil patřil ke generaci, která zažila doby pro sociologii dost obtížné. Příznavné však je, že když nastala doba oblevy, vznikly práce, na které se odkazuje dodnes. V tomto případě je to Sociologie soudobého města z roku 1967 (její překlad vyšel i v italštině). V témže roce uveřejnil v Sociologickém časopise článek o Weberově pojetí sociologie a o otázkách objektivit ve společenských vědách. Jak nastala normalizace, byl článek označen za ústup od „třídílného pojetí“ sociálních věd a příklad ideologické diverze. I tak ale Musil mohl pokračovat v práci v oboru. Jen bylo jasné, že standardní sociologie a marxisticko-leninské pojetí „historického materialismu“ nemohou být vedle sebe. Pracoval jako expert OSN, přednášel na zahraničních univerzitách a hodně publikoval v zahraničí. Sociolog Michal Illner vzpomíná: „Období pražského jara a několik předcházejících ‚milostivých‘ let umožnilo Musilovi cestovat na Západ a navázat tam kontakty se zahraničními kolegy. Po srpnu osmašedesátého roku chvíli váhal, zda v cizině nezůstat, nakonec se však vrátil. V politicky zmanipulované sociologii normalizačních let se pak Musilovy práce svou věcností příznivě odlišovaly od většiny dobové sociologické produkce -byly tolerovány jako užitelný materiál.“

Konec jedné generace

A hlavně je samozřejmě nutné připomenout knihu Sociologie bydlení z roku 1971. Jak data vydání naznačují, je to doba spojená s fenoménem „panelstory“, kdy v zemi vznikala veliká a stále větší sídliště, což s sebou neslo zcela nové sociální problémy. Mnohé trvají dodnes. Musil se také na přelomu 70. a 80. let účastnil výzkumu toho, jak sociální život na našich sídlišťích vypadá. Z tohoto výzkumu pak vznikl v roce 1985 text „Lidé a sídliště“.

Socioložka Zdenka Vajdová na Jiřího Musila vzpomíná v kontextu doby let šedesátých: „Působil trochu jak z jiného světa. Byl z jiného světa. Hluboce znal díla sociologů, o nichž jsem se sotva dovídala, že existují, a k jejichž dílům teprve vedla klopotná cesta. Regály knihoven ani ve druhé polovině 60. let nebyly moc vstřícné a někteří vlastníci předválečných publikací se už navždy báli půjčit například Sorokinovy Soudobé sociologické teorie přeložené do češtiny v roce 1936 Zdeňkem Ulrichem.“

Přelom let 1989/1990 znamenal samozřejmě změnu nejen v tom, jak lidé město utvářejí, žijí v něm a vnímají ho (knihy z roku 2002 Zrod velkoměsta od autorů Pavly Horské, Eduarda Maura a právě Jiřího Musila), ale také pro sociologii jako obor a jednotlivé aktéry. Je třeba zmínit aspoň ty poslední instituce, ve kterých v posledních letech pracoval. Musil stál spolu s filozofem a sociálním antropologem Ernestem Gellnerem v 90. letech u zrodu Středoevropské univerzity v Praze. Škola pak - pro nevělu některých kruhů, především jistěho premiéra - přesídlila do Budapešti. Dále Musil působil v Centru pro sociální a ekonomické strategie (CESES) na Univerzitě Karlově a Ekonomické fakultě Vysoké školy báňské - technické univerzity v Ostravě. Jeho poslední práce se zabývaly sociálními a kulturními důsledky deindustrializace ve městech a obnovou městských komunit. Jako autor se nevěnoval jen tématu moderní urbanizace, ale také problematice rozpadu Československa (knihy The End of Czechoslovakia, kterou editoval v roce 1995) a také otázkám liberalismu a střední Evropy a dílům klasiků, jako byli T. G. Masaryk, Karl R. Popper či Ernest Gellner.

To všechno je jen suchý výčet. Emotivnější je poznání, že odchází celá jedna generace, která měla legendární učitele a hodně času na čtení -a také školu života. Pro další sociologickou generaci je to výzva.

Motivem zájmu o sociologii byl společenský konflikt, který prožíval. Musila zajímat metodologické problémy sociologie, a proto se věnoval dílu německého sociologa Maxe Webera.